

עוד לעסקי המסחר של הרדב"ז

על-פי תעודה בלתי ידועה מן הגניזה

אברהם דוד

ר' דוד אבן אבי זמרא (הרדב"ז) היה מן הדמויות הרוחניות היותר מרכזיות בדור גירוש ספרד. בעודו צעיר לימים הגיע למצרים, ושם כיהן בשנות 1513-1553 כרב וכפוסק ראשי בקהילת קאהיר.¹

משני מקורות עולה שהרדב"ז עשה במצרים לפרנסתו בעסקי מסחר. המקור האחד הוא רמז באחת מתשובותיו בענייני מסחר: 'ולענין מי שאמר לחברו קנה סחורה זו אהיה שותף עמך, בידי הוה עובדא בבחרותי וטען שכנגדי לא הייתי בקי בסחורה זו ונתחייב לפרוע חלקך'.² המקור השני הוא איגרת משלו, אשר שרדה בגניזה באוסף מוצרי — III 231 ופורסמה עם פאקסימיליה לפני למעלה מחמישים שנה בידי ש' אסף, וממנה עולה שהוא נשא ונתן בסחר סיטוני של פולים ועורות (עורות הג'אמוס) עם סוחרים ונציאניים.³

זה לא מכבר נתגלתה לי בספריית בית-המדרש לרבנים בניו יורק איגרת נוספת, שמתוכה עולה חלקו של הרדב"ז במסחר.⁴ זוהי איגרת קטומה בסופה, שנשלחה אל הרדב"ז ('ה"ר דודן' זמיר), כמסתבר, בעת שבתו במצרים. כותב האיגרת, שזהותו אינה ברורה אך ככל הנראה היה הסוכן המסחרי — פאטור⁵ — של הרדב"ז, מדווח לו

מחקר זה משולב במפעל 'אוריינס יודאיקוס' (מקורות לתולדות היהודים בארצות האסלאם), שבמקונו בן-צבי.

- 1 לתולדות הרדב"ז הוקדשו כמה דיונים מסכמים — כגון: צימלס; אשור, תולדות, עמ' 458-470; גולדמן. דיון מחודש על משך שנות ישיבתו במצרים — ראה: דוד, רדב"ז, עמ' 86, הערה 2.
- 2 ראה: שו"ת הרדב"ז, סי' תרפד.
- 3 ראה: אסף, מכתבים, עמ' 311 ואילך (= אסף, מקורות, עמ' 199-203).
- 4 מצויה באוסף אדלר (ENA. N.S. I 56 (L92). אני מודה לפרופ' מ' שמלצר, ראש ספריית בית-המדרש לרבנים בניו יורק, שסייעני בדרכים שונות.
- 5 על הפאטור והפאטוריה בחברה היהודית באותה עת — ראה: גרבר, יזמה, עמ' 54-55; דיון מסכם — ראה: רוזן. יצויין שבמסמכי הגניזה מן המאה ה-16 שרדו איגרות רבות בענייני מסחר שנושאים משא ומתן בין הפאטורים למעסיקיהם, ועל כך אני מתכוון להרחיב דיון במקום אחר.

על בעיות שנתקל בהן בשיווק 'הנוצה' (שורות 2-5).⁶ הסחר בנוצות במזרח באותה עת ומאוחר יותר עניין רב הוא לענות בו. מסתבר שבמזרח בימי הביניים לא היה מקובל הסחר בנוצות ובפלומה למילוי כלי-מיטה, אולם ידוע מאותה עת על סחר בנוצות יענים לצרכי קישוט.⁷

הכותב מדווח לרדב"ז על אי-הצלחתו במכירת 'הנוצה', ובלשונו: 'הראיתי אותה לכמה סוחרים ולא מצאנו שום מכירה כפי מה שאנחנו רוצים' (שורות 4-5). הדרך היחידה הנראית לכותב היא לבוא בדברים עם ידידו, סוחר לא יהודי (כנראה איטלקי) בשם 'מתיו', היושב ב'בית הסוהר' (שורה 6), כנראה בשל חובות כבדים, ובין נושיו היה גם הרדב"ז (שורות 6-10). הכותב נפגש עם מתיו בבית-הסוהר, ביחד עם ר' שמואל כיחלאדו (שורות 3-4), הרבה פעמים (שורות 5-6), על מנת לשכנעו להשיב חובו לרדב"ז, ובכך תיווצר האפשרות להצילו 'מכל התובעים' (שורות 7-10). מסתבר שהכותב הצליח לשכנע אותו וסוחר לקנות את 'הנוצה', אולם הסוכנים שפעלו מטעמו של מתיו לא ניאותו לכך. 'ובזה השבוע הראיתי הנוצה לסוחרים על מאמר מתיו, ולא רצו לעשות שום דבר' (שורות 10-11). הכותב מוסיף, כי מתיו הכלוא בשל חובותיו, נתון במצוקה כספית קשה ביותר, והסחורות שלו עוקלו על-ידי אחיו 'פירו די לפנא'.

גוי אחד שמו פירו די לפנא שי והן[א] אחיו של חברי מתיו[ן]. וכל הסחורות של מתיו היו הולכות ליד זה הערל [...]. וכשראה מתיו נשבר, פשע בכל מה שהוא חייב למתיו (שורות 13-17).

כותב האיגרת מבקש איפוא מהרדב"ז להתערב לטובת מתיו: [כ]די ליקח מעותיו מזה הרשע' (שורה 18), על ידי גיוס 'עידים גויים וישראלים כי כל הנכסים [הן]א שולח מתיו לזה פירו הוא שולחם' (שורות 20-21).

מן האיגרת מסתבר כי הרדב"ז, באמצעות סוכנו, עמד בקשרים עם סוחרים שאינם בני-ברית, שקרוב לודאי היו נציגים מסחריים של חברות מסחר אירופיות (כנראה מאיטליה) שישבו במצרים.⁸ עוד למדים אנו על הניסיון לחלץ מכלאו סוחר שאינו בן-ברית, שהיה קשור בעסקי מסחר עם הרדב"ז.

6 על עסקי מסחר בנוצה באותה עת מצינו בגניזה עוד שתי איגרות, ששיגר הסוחר היהודי-איטלקי אברהם קולון, שישב במצרים: האחת מצויה באוסף של בית-המדרש לרבנים בניו יורק ENA 2727,45; השנייה — באוסף מוצירי IV.93 (L 100). גם באיגרת נוספת מאותה עת, המצויה באוסף מוצירי III a 9 (L 2), מוזכר המסחר בנוצה וצוין בה שמו של הסוחר אברהם קולון.

7 על כך נמצאתי למד מחוות דעתם של שני מלומדים הבקיאים בחיים הכלכליים במזרח באותה עת, ידידי ועמיתי פרופ' ב' ברוידא, בשיחה שבעל-פה, ופרופ' ב' לואיס במכתב אלי ב-30 בדצמבר 1986. מעדות מאוחרת של נוסע אירופי שהגיע למצרים בראשית המאה ה-19 מסתבר, כי באותה עת בקאהיר היה נפוץ למדי הסחר בנוצות יענים, והיהודים לקחו בו חלק מרכזי — ראה: דברי בורקהרדט, בספרו של וואלץ, עמ' 37-38. (אני מודה לידידי ב' ברוידא שהסב תשומת לבי לחיבורו של זה האחרון.) אפשר לשער כי במסחר בנוצות יענים נטלו חלק היהודים במצרים גם קודם לכן, ואם כך, אפשר שהאיגרת שלפנינו גם היא עדות לכך.

8 על הפעילות המסחרית של מעצמות אירופה במזרח התיכון, בסופם של ימי-הביניים כבר נכתב רבות, דיון מסכם ראה: אשתור, לבאנט. סיכום של נושא זה מן המחצית השנייה של המאה ה-16 — ראה: בראודל (לפי מפתח); זינץ, עמ' 37-104. על השתלבותם של יהודי מצרים בסחר הים תיכוני במאה ה-16 אנו למדים ממקורות יהודיים, הן בספרות ההלכה (אמנם מעט) ובעיקר במסמכי גניזה שונים — ראה: דוד, סחר.

ENANS.I 56 — בהמ"ל — ניו יורק

[איגרת פאטור אל ר' דוד ן' זמירו בענייני מסחר]

- 1 יקר רוח איש תהלה החכם השלם כבוד ה"ר דוד ן' זמירו יצ"ו]
 - 2 יודע [למעלת] תורתך על ענין הנוצה, ואע"פ שכבר הודעת
 - 3 [למעלתך] עם ר' שמואל כיחלאדו, כי לפניו פתחתי אותה
 - 4 הראיתי אותה לכמה סוחרים, ולא מצאנו שום מכירה
 - 5 כפי מה שאנחנו רוצים, וגם כן הרבה פעמים הלך עמי
 - 6 בית הסוהר לדבר עם מתיו, ושארתי לגוי אם תתן
 - 7 למעלת תורת החכם מה שאתה חייב ה[וא יכל] [להצלך מכל
 - 8 התובעים אותך, וגם כן דברתי עם האדון המעלם,⁹ ואמר
 - 9 לי כי לא יצא משם עד שיפרע מה שהוא חייב למעלת
 - 10 החכם, ובזה השבוע הראיתי הנוצה לסוחרים על מאמר
 - 11 מתיו, ולא רצו לעשות שום דבר, לכן אדוני יראה לי
 - 12 כי אין בכאן מה לעשות, כי אם איעצך, יודע למעלת
 - 13 תורתך כי יש בכאן גוי אחד שמו פירו די לפנא שי
 - 14 והו אחיו של חברי מתיו, וכל הסחנות של מתיו
 - 15 היו הולכות ליד זה הערל פירו והיבא¹⁰ נכסים הרבה,
 - 16 וכשראה מתיו נשבר, פשע בכל מה שהוא חייב
 - 17 למתיו, לכן אדוני אם ירצה מעלת תורתך לסייע מתייו
 - 18 [כדי ליקח מעותיו מזה הרשע, אין שום רפואה לשבירת
 - 19 [מתיו, כי גדול כים שברו, ואלי ירפא לו, לכן אדוני
 - 20 [אם] יש לו עידיים גויים וישראלים, כי כל הנכסים
 - 21 [הוא] שולח מתיו לזה פירו היה שולחם, לכן אדוני
 - 22 [...] המעלם נתודע לו הדבר ונתגלה, והמעלם הז[ה]
 - 23 [רצה לקחת ממינו פירו המעות ו] [.....]
 - 24 הוא טרוד ויש לו לעשות הרבה אם ל] [.....]
 - 25 מעלת תורתו לאדון שיתדל [!] [.....]
 - 26 [...] כי אם הכל [יוציא מא]תו [.....]
- [מעבר לעמוד:]

נתן ליד מעלת החכם השלם כבוד מורנו ה"ר דוד ן'
תאריך במצרים¹¹ זמירו יצ"ו [...]

9 זהו תואר כבוד בלשון התקופה, אשר פנים רבות לו. זהו כינויו של אדם המקורב למלכות במצרים העות'מאנית — ראה: גרבר, די קאשטרו, עמ' 158. נראה שאף סוחרים מסוימים, ככל הנראה אמידים, זכו לתואר אצולה זה, כך נראה משימושו הרווח של הכינוי במסמכי גניזה מרובים מן המאה ה-16, המתייחס לאנשים שעיסוקם במסחר (על כך עזר ארתיב דיון במקום אחר). שמא אף באיגרת שלפנינו, אותו אלמוני המכונה בתואר מעלם עסק במסחר.

10 היינו — והביא.

11 היינו — הבעת משאלה שיאריך שהותו במצרים.

הפניות ביבליוגרפיות

- ש' אסף, 'צורר מכתבים', קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים תרצ"ה, עמ' 309-322.
- אסף, מקורות אשתור, לבאנט — —, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו.
- E. Ashtor, *The Levant Trade in the Later Middle Ages*, Princeton 1983.
- א' שטראוס (אשתור), תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים, חלק ב, ירושלים תשי"א.
- J.L. Burckhardt, *Travels in Nubia*, London 1822.
- F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. I-II, 1981.
- I.R. Goldman, *The Life and Times of Rabbi David ibn Abi Zimra*, New York 1970.
- ח' גרבר, 'מסמך תורכי על אברהם די קאשטרו — מנהיג יהודי מצרים במאה הט"ז', ציון, מה (תשמ"ט), עמ' 158-163.
- —, 'יזמה ומסחר בין-לאומי בפעילות הכלכלית של יהודי האימפריה העות'מאנית במאות טז-יז', ציון, מג (תשל"ח), עמ' 38-67.
- א' דוד, השתלכות יהודי ארץ ישראל בסחר היס-תיכוני בראשית התקופה העות'מאנית (בדפוס).
- —, 'מעמד הכלכלי של יהודי מצרים במאה הט"ז לאור חשבות הרדב"ז', מקדם ומים, א (תשמ"א), עמ' 85-99.
- T. Walz, *Trade between Egypt and Bilad As-Sudan 1700-1820*, Cairo 1978.
- P. Jeanin, *Merchants of the Sixteenth Century*, New York 1972.
- H.J. Zimmels, *Rabbi David ibn abi Simra (RDbS)*, Breslau 1932.
- מ' רוזן, 'הפאטוריה — פרק בתולדות המסחר היס-תיכוני במאות הט"ז-י"ד', מקדם ומים, א (תשמ"א), עמ' 101-131.
- שו"ת ר' דוד אבן אבי זמרא (הרדב"ז), ווארשא תרמ"ב.
- אסף, מכתבים
- אסף, מקורות אשתור, לבאנט
- אשתור, תולדות
- בורקהארדט בראודל
- גולדמן
- גרבר, די קאשטרו
- גרבר, יזמה
- דוד, סחר
- דוד, רדב"ז
- וואלץ
- זנין
- צימלס רוזן
- שו"ת הרדב"ז